

УДК 821.161.2-31Забужко

ГРИЩЕНКО О. В.

КРИЗЬ ПРОСТОРИ ЧАСУ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ» О. ЗАБУЖКО

У статті йдеться про феномен історичної пам'яті як трансформування історичного наративу. Проаналізовано зв'язок із минулим, що пробивається крізь забуття у романі «Музей покинутих секретів» О. Забужко.

Ключові слова: архів, гра в секрети, історична пам'ять, музей.

Розуміння феномену історичної пам'яті як впливу на формування національної свідомості значно актуалізується на пострадянському інформаційному просторі. Адже історична пам'ять дає можливість трансформувати та переосмислити історичний наратив й віднайти національну ідентичність.

«Музей покинутих секретів» О. Забужко відтворює історичну пам'ять, що звернена до минулого, вона йде забутими (а інколи й дискусійними) слідами історії, реконструює свідчення, важливі для сучасності. Актуальність дослідження вбачаємо в тому, що «зв'язок з минулим треба встановлювати наново, необхідно шукати нові джерела походження та реконструювати нові генеалогічні лінії, які пробились крізь забуття» [2, 59].

Проблема історичної пам'яті сформувала нову парадигму соціально-гуманітарних досліджень, пов'язаних із поняттям «пам'ять». Таку тенденцію парадигматики дослідили: А. Ассман та Я. Ассман («культурна пам'ять»), Ф. Йейтс («мистецтво пам'яті»), П. Коннертон («пам'ять-звичка»), К. Леві-Строс («гаряча і холодна пам'ять»), П. Нора («місця пам'яті»), Д. Робінсон («автобіографічна пам'ять»), М. Хальбвакс («соціальні рамки пам'яті»).

Метою статті є виявлення рис історичної пам'яті, що наближена до конструювання минулого, де усвідомлення забуття тяжіє до пробудженості,

спогаду і повернення до минулого, у романі «Музей покинутих секретів» О. Забужко.

«Музей покинутих секретів» (2009), що викликав значний інтерес літературознавців, – це масштабний та багатосюжетний роман письменниці Оксани Стефанівни Забужко, над яким авторка працювала 7 років, хоча задум тексту виник ще восени 1999-го року. У романі порушує ряд проблем, що є цікавими сучасному дослідникові. Адже йдеться про українську історію, в якій «носії національних ідей та борці-патріоти протистоять режиму окупантів і насаджуванню «совкових ідеологій» [9], Українську Повстанську Армію, діяльність КГБ, більшовизм, колективізацію, воєнний та повоєнний час тощо, а також проблему історичної пам'яті, що охоплює події від 30–40-х рр. ХХ ст. до початку ХХІ ст. О. Забужко поставилася до написання роману досить серйозно, бо намагалася «докопатися» до правди. При виписуванні історії Гельці Довган та Адріана Ортинського головним документальним джерелом для О. Забужко «лишалась так звана «усна історія» – та, що зберігається в переказах» [4, 823], а також архівні документи, що слугували джерелом історичної інформації.

Архів, установа зберігання документів, є тим початком, який наштовхував авторку роману до розуміння та розкриття таємниць історичної лінії роману. «Сюжет «Музею покинутих секретів» ґрунтується на документах, архівних пошуках» [1], тому в історичній канві роману поєднується правдоподібність та домисел. Головним призначенням архіву є зберігання інформації, «системи запису, що функціонують як зовнішні засоби накопичення, насамперед техніка письма, що розвантажує та зберігає незалежно від живих носіїв пам'ять людей» [2, 360]. Якщо «архів – це колективний накопичувач знань» [2, 361], конкретне та матеріальне свідчення про минуле, то в романі образ архіву є ключем, що відкриває минуле: «Ні, нікуди їхати не треба – це в центральному їхньому архіві має бути, тут, у Києві, – всі важливі справи по УПА тут, я дізнавалася...» [4, 254] й постає неначе каземат: «А там і справді темниця, в цьому їхньому архіві.

Штучне освітлення, вічний смерк. Наче з бомбосховища вийшла на волю» [4, 706].

У романі відстежується період переходу та зміни влади, прийняття Україною незалежності. Відтак, «після зміни політичної влади разом із легітимізаційними структурами змінюється й склад архіву» [2, 361]. Такі зміни супроводжуються двома моментами: «те, що раніше було, таємним стає доступним громадськості» [2, 361] або знищується. Адже кожна епоха має для касації (знищення саме архівних фондів, а не відміну судових рішень – О. Г.) «свої певні принципи відсортування та критерії цінності, що не мають безумовно прийматися наступними поколіннями» [2, 363]. Через те, що в українсько-радянській історії робились «чорні» справи, більшість «вещдоков» було знищено. Таку втрату історичної пам'яті намагається донести авторка роману: «А по Проводу, так ті взагалі до Москви вивезли – туди купу українських архівів повивозили, востаннє вже в 1991-му, після 24 серпня, як тільки незалежність проголосили, – мели тоді, кажуть, як у 1941-му перед приходом німців, просто в дворі кілька тижнів папери палили – сліди замітали...» [4, 254], але далі оптимістично розмірковує: «То певно, що є речі, яких ми вже ніколи не визнаємо, – але ж це не значить, що тих речей не було. І нікуди вони не ділися, ми ж усе одно з ними живемо. Тільки це так, як у темряві в незнайомій кімнаті на меблі натикатися» [4, 254].

Провідною метафорою роману є дитяча дівоча гра в «секретики», яка складалась з того, що «видлубувалася в землі ямка, вистелялася, щоб блищало обгортковою сухозліткою від шоколадки – взагалі таке тло, блискуче і з поглибленою перспективою це принцип лубкової ікони, пізньої, мануфактурної» [4, 73]. У такому сокровенному місці дівчатка устеляли різноманітний дрібний мотлох «аби тільки яскравий був» [4, 74], клали квіти, що слугували орнаментальною рамочкою, й народні ікони. Накривали «секрет» скельцем й засипали землею. «Коли потім у тому місці розгребти, то в землі показувалось віконечко, за яким мерехтіла невимовна краса – просто тобі скарби Алладіна...» [4, 74]. Такі «секретики» є імітацією того, що

під час колективізації селяни закопували ікони, бо «безперечним криміналом були образи на стінах» [4, 78]. Тому, «завбачливіші просто закопували свої образи в потайному місці, і це мусило бути цілком масове явище – от звідси й «секрет» [4, 78]. Захований секрет локалізує місце, що є «суб'єктом, носієм спогадів, і часом, де це можливо, розширювати пам'ять так, що пам'ять місця значно виходить за межі людської пам'яті» [2, 317]. «Навіть якщо місце не має іманентної пам'яті, воно все-таки має неабияке значення для конструювання просторів культурної пам'яті» [2, 318]. Процес ритуально-обрядового дійства, демонстрування зв'язку з культом, що глибоко вкорінений у культурну традицію, є «інструментом моделювання колективних уявлень про минуле, формування відчуття єднання та причетності до власної історії» [5, 39]. Таке конструювання історичної пам'яті опирається на традицію обрядової діяльності, бо «минуле краще фіксується та зберігається у пам'яті спільнот за допомогою практик» [5, 39].

Гра в «секрети» – це освоєння, упорядкування й осмислення дитиною видимого хаосу навколишнього світу, пов'язане з виділенням окремих об'єктів та їх іменуванням. Дарина – дар Адріанові, який уже на рівні фонем, анаграматично, призначений бути даром Дарині. Впадає в очі, що сукупність найменувань «Музею...» творить своєрідний узор «секрету» роману... внутрішнього й зовнішнього, інтертекстуального. Символообраз «секретів» у творі дублюється, синонімізується іншими: аплікація, колаж, інсталяція, архів, криївка, орнаментована тканина, килим, ікона, лоно... Кожна складова щільно прилягає до іншої, переплітається в окремі узори. Все разом і породжує емоційно-інтелектуальну суперструнність твору [6].

Паралельно до гри в «секрети» акцентується Адріанове захоплення – колекціонування антикваріату, що зберігається у приватній крамничці, яка, по суті, є сховищем минулого: «Моя крамничка – це насправді мій спосіб той світ хоч трохи затримати, всупереч лавині» [4, 402]. Адже, як відомо, історичне уявлення про минуле кристалізується навколо символічних предметів, які нагадують про себе: «Польський військовий хрест за Монте-

Кассіно (на щитку напис «*Monte Cassino Maj 1944*») бронзовий, з кільцем, без ленти, нагородний документ відсутній», «Пам'ятний нагрудний знак до 150-річчя від дня народження Сквороди, виготовлений із танкової криці, з портретом і підписом «Григорій Скворода». На щитку напис: 1794 – 1944», «Окарина майолікова, Київщина, сер. ХХ ст.», «Дві російські срібні монети «денга» 1708 р. і «алтин» 1723 р. обидві в хорошому стані» [4, 355—357]. Такі речі впорядковують історію суспільства, завданням якого є об'єднати в пам'яті минуле, сучасне та майбутнє, створюють ефект реальності, «виконують функцію доказів, набувають статусу «монументів» [2, 62]. Як зазначає А. Ассман, релікти-монументи – це «мости над прірвою забуття, яку вони водночас відкривають» [2, 62]. У старих речах пізнається «радість наближення людини до досконалости живих форм. Радість подолання хаосу» [4, 402]. Коли ж такі речі зникнуть, «тоді ми остаточно опинимося в дистильованому, мертвому просторі, заповненому зовсім іншими речами – ергономічними й безликими, як одноразові шприци» [4, 402].

«Музей покинутих секретів» – роман, що розкриває секрети-таємниці: родів Гощинських та Довганів-Ватаманюків, Матусевичів та Бухалових, невідомих сторінок історії України про національно-визвольну боротьбу провідів УПА, дії КГБ та радянської влади, таємниць жіночого світу та дружби [9]. Виписуючи любовну історію головних героїв, О. Забужко вплітає в роман габаритну розповідь понад 60-ти років української історії. Окреме місце у такій історії займає тема УПА. Українська Повстанська Армія у «Музеї...» постає захисником мирного населення України від знущань німецької окупаційної влади. Така потужна військова сила протистояла німецьким та радянським військам. Адже через жахливі наслідки діяльності радянської влади на Україні, голодомори, репресії, терори, масові вбивства, катування, четвертування людей у тюрмах НКВД на Західній Україні, остаточно озлобили людей проти Німеччини і Московського більшовизму. Тому, «без бравурного патріотизму, але з достойним ідейним внутрішнім спротивом – хлопці та дівчата постають молодими людьми, які власними

руками зруйнували свою безтурботну молодість. Однак у той же час здобули інше життя – справжнє, у якому місце насамперед обов'язку та Ідеї. Забужко зобразила УПА в особистісних деталях, без яких зрозуміти це явище просто неможливо» [8]. Правдоподібність аспекту виписування історії про повстанців – це результат того, що авторка роману багаторазово спілкувалася з людьми, дотичними до діяльності УПА. «Це була спроба зазирнути в ту реальність, у форматі внутрішнього пережиття, тобто залізти в шкуру тих людей, що було абсолютно фантастичним і несамовитим досвідом. Я щаслива, що застала їх, бо нині багатьох із них уже нема серед живих. З іншого боку, я дуже боялася, бо це інше покоління, для якого в літературі не існує фізіології, тілесності як такої, її виносять за дужки. Тому я потерпала, що насамперед їх вразить натуралізм. А мені ці речі були важливими, я їх допитувала: а як ви милися, інші реальні речі, про які ніхто з них у спогадах не написав. Мені треба було чути ті запахи, фізику живої присутності людини в тому просторі» [3].

Окремою специфічною формою вияву соціальних відносин у романі є складне суспільно-політичне явище – війна між державами, народами, національними групами. Організоване озброєне насильство – ознака групової ідентичності – дозволяє «позиціонувати себе за принципом «свій – чужий», «друг – недруг», «союзник – супротивник» [5, 40]. Військовий конфлікт розв'язувався масовою участю населення, яке прагнуло мирного життя. «Воювали не тільки озброєні люди – воювала земля, запекло й несхитно: кожен кущ і пагорбок, кожна жива істота...» [4, 193]. Така масовість спонукає націю до колективної об'єднаності, відданості рідній землі, надає сили моральної та фізичної. «На всяку силу, що неволить людину, завжди знайдеться друга, більша сила... і тільки на силу визволу – нема другої: вона одна така, на всі племена й народи, скільки їх є на землі» [4, 489].

Війна не має тонкості почувань. Вона візуально втілює образ Бога: «Війна – теж спосіб побачити об'явлення Бога. Може, з усіх якраз найпряміший. І найстрашніший, як то й має бути – страшно впасти в руки

Бога живого... Знамення на небі, комети, вогненні написи, голоси духів, сходження янголів, оновлення церков, які завтра рухнуть під бомбардуванням, – жодна війна не обходиться без своєї метафізичної історії. І жодна не дала стільки мучеників, як ця. А ми при тім лиш оруддя, ми – камені з Божої праці...» [4, 560–561].

Проблема війни як однієї із аспектів історичної пам'яті впливає на колективне уявлення людей крізь призму національної історії. Тому, герої-вояки роману «переродились, переплавились у горнилі боїв, вигартувались у дулевину, відсіявши з-поміж себе на вітрах перехресних фронтів нетривку породу, наміту війною, – випадкових месників, примусово змобілізованих... з нас zostались лише добровольці смерті, коханці смерті – чистий, як дзвін, шляхетний метал» [4, 489]. Подія Другої Світової війни вписана в історію української держави, відтак, зафіксована колективною пам'яттю й розглядається у контексті національного історичного нарративу. Фіксація пам'ятної події в романі відслідковується через встановлення пам'ятника: «Колись, як здобудем Україну, поставимо десь у Карпатах, щоб здалеку було видно, пам'ятник селянським родинам, що нам помагали – і йшли за нас на Сибір, і гинули сотками тисяч» [4, 487]. Така сакралізація жертвенної смерті «зберігає пам'ять про померлого для ширшої суспільної групи» [2, 50], але, як зазначає А. Ассман, вищою формою слави є не пам'ятник, а «втілена й одухотворена пам'ять, яка «духовно, а не матеріально» живе в кожному» [2, 51].

«Музей покинутих секретів» – це історія журналістського пошуку талановитої й амбітної Дарини Гощинської, котрій потрапляє на очі фотографія упівської боївки [1]. Результат монохромного фотографічного процесу істотно вплинув на життя не лише Дарини, але й її коханого – Адріяна Ватаманюка. Із закоханими «починають коїтися містичні речі: їм сняться чийсь чужі сни, подружжя згадує й аналізує не своє минуле» [1]. Так, перед читачем відкриваються історичні сторінки роману, які прочитуються спочатку інтуїтивно, поверхнево. Але завдяки снам Адріяна та спогадам

Амброзія Івановича відбувається розкодування самої світлини. У такий спосіб, складається уявлення про людей, зображених на фото. Фотографія є суттєвою ознакою історичної пам'яті, що функціонує «як надійний доказ минулого, що вже відійшло, як простягнений у майбутнє відбиток минулих миттєвостей. Від цих митей минулого фотографія зберігає слід реального, з яким сучасність пов'язана безпосередньо через доторк» [2, 235].

Сторінки роману занурюють читача в «символічне повернення в історію, що неодмінно надихає на роздуми про неї, ба більше, спонукає до своєрідного роздвоєння, зависання в часі – поміж актуальним сьогоднішнім і не менш актуальною минувшиною» [7]. Просторово-часова визначеність роману формує систему координат, у якій визначається українська історія. Час та простір організовано віддалений від сучасності, тому часовий вимір має свою історичну значущість та зацікавленість для суспільної свідомості. Літературознавець В. Агеєва влучно зазначила про те, що роман О. Забужко – «роман про Час, але про Час, якому не вдається стати історією. Про минуле, що повертається, впливає на сьогоднішнє, на наше життя» [1].

Роман О. Забужко надзвичайно заглиблений у потужний потік історизму, що актуалізує й піднімає проблему історичної пам'яті на теренах сучасного літературознавства. Адже дуже гостро й драматично в романі відображено українську історію 40-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. Механізм історичної пам'яті тяжіє до відтворення та збереження історичного образу, його ціннісно-сміслового змісту, зв'язку минулого із сучасним, що відбувається через деталізацію минувшини (архів; ритуально-обрядова дійсність: гра в «секретики»; антикварні речі; фотографії тощо). Як бачимо, роман О. Забужко реалістично демонструє «власну версію історії» [8], яку зможе побачити лише читач.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Оксана Забужко в «музеї» УПА [Електронний ресурс] / Віра Агеєва // Сучасна українська книгосфера. — 17 березня. — 2010. — Режим доступу : <http://avtura.com.ua/review/94/>
2. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман ; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. — К. : Ніка-Центр, 2012. — 440 с.
3. Дудко Н. Оксана Забужко про любов і про УПА [Електронний ресурс] / Наталя Дудко // Ратуша. Львівська газета. — 28 грудня. — 2008. — Режим доступу : http://ratusha.lviv.ua/zabuzhko_pro_upa.html
4. Забужко О. Музей покинутих секретів : роман / Оксана Забужко. — К. : Спадщина, 2012. — 832 с.
5. Зерній Ю. Як суспільства пам'ятають : властивості та механізми функціонування історичної пам'яті / Юлія Зерній // Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. — 2008. — № 4 (8). — С. 35—43.
6. Плющ Л. Чари з країни ОЗ [Електронний ресурс] / Леонід Плющ // ЛітАкцент — світ сучасної літератури. — 25 січня. — 2010. — Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/01/25/chary-z-krajiny-oz/>
7. Поліщук Я. Жінка, пам'ять, мова [Електронний ресурс] / Ярослав Поліщук // ЛітАкцент — світ сучасної літератури. — 3 червня. — 2010. — Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/06/03/zhinka-pamjat-mova/>
8. Сологуб Б. «Музей покинутих секретів» : усе тільки починається [Електронний ресурс] / Богдан Сологуб // Буквоїд. — 12 квітня. — 2010. — Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2010/04/12/074123.html>
9. Тебешевська-Качак Т. Історія, що стає літературою у стилі Оксани Забужко [Електронний ресурс] / Тетяна Тебешевська-Качак // Буквоїд. — 9 лютого. — 2010. — Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2010/02/09/083513.html>

ГРИЩЕНКО А. В.

**СКВОЗЬ ПРОСТРАНСТВО ВРЕМЕНИ: К ПРОБЛЕМЕ
ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В РОМАНЕ «МУЗЕЙ
ЗАБРОШЕННЫХ СЕКРЕТОВ» О. ЗАБУЖКО**

В статье идет речь о феномене исторической памяти как трансформировании исторического нарратива. Проанализирована связь с прошлым, которая проявляется через забвения в романе «Музей заброшенных секретов» О. Забужко.

Ключевые слова: архив, игра в секреты, историческая память, музей.

GRYSHCHENKO O.

**THROUGH THE SPACE-TIME: TO THE PROBLEM OF HISTORICAL
MEMORY IN THE NOVEL «THE MUSEUM OF ABANDONED
SECRETS» O. ZABUZHKO**

The article deals with the phenomenon of historical memory as a transformation of the historical narrative. Analyzed the relationship with the past that way through Oblivion's in the novel «The Museum of Abandoned Secrets» O.Zabuzhko.

Key words: archive, the game of secrets, the historical memory, museum.

Стаття надійшла до друку 12.06.2013 р.